

LOPEZ MENDIZABAL-DAR IXAKA-REN MENDEURRENA

Donostian, 1979, apirilak 27

Euskaltzainburuaren hitzak

Jaun-Andreak:

Bi urte doi-doi iragan dira Ixaka jaunak utzi gintuenetik, eta haren mendurrena gainean dugu, 98 urteko hil baitzen.

Guztiok dakigu euskal letren patriarka genuela Ixaka jauna. Inprimeria eta argitalpen arazotan bere bizi guztian buru-belarri sartua. Odolean zekarren Ixaka jaunak horretarako grina. Gizaldiz-gizaldi ezagutu baitzuen bere etxean inprimeriaren bidez euskal kultura bultzatzeko arrangura.

XVIII. mendeko erdi aldera Francisco de la Lama jaunak inprenta bat jartzen du Tolosan. Jaun hau uste dut bizkaitarra zela jatorriz bederen. Gure Ixaka-ren arbaso edo biraitona. Haren etxean hainbat euskal liburu ikusten ditugu argitaratuak: Añibarrorenak, Kardaberazenak, eta beste asko.

Zarauzko Frantziskotar Mixiolarien artean bazen garai hartan fraide bat, Agustín Ventura de la Lama, segur-asko inprimatzaile honen anaia. Komentuko kronikak dioenez (1), fraide hau fruta arbolak eta belar osasungarriak zaintzen oso trebea zen, eta belar horiek gero gaisoen artean partitzen zituen.

Horren bidez, nik uste, izango zuen sarrera Aita Añibarrok Tolosako inprimatzailearengana.

Pixka bat geroago, Aita Juan Mateo de Zabalak Lécluse Frantziako jakintsuarekin har-emanak izango ditu. Eta har-

1) Ikus Villasante (Luis), "El Colegio de Misioneros Franciscanos de Zarauz" *Scriptorium Victoriense* (1974), 316.

eman horiek gehienetan Tolosako Mendizabal inprimatzailearen bidez izaten ziren (2).

Gero, berriz, XIX. mendeko azken aldean guztiok dakigu zer-nolako hazkundera izan zuten euskal argitalpenek Tolosako Eusebio Lopez-i eskerrak. Deitura aldatzen da, baina etxe bera zen: La Lama, Mendizabal, Lopez, Lopez-Mendizabal.

Gure Ixakak, bada, etxean gizaldiz-gizaldi ezagutu zuen euskal kulturaren aldeko grina.

Unibertsitate mailako estudioak egina zen gure Ixaka. Euskaltzaindiko ere bagenuen, noski. Urgazle, Euskaltzaindiaren sorrera egunetik, eta Ohorezko 1957. urtez geroztik.

Gerrakoan Argentinara joan behar izan zuen, eta han ere, guztiok dakigunez, Editorial Ekin delakoa sortu zuen.

Ez noa Ixaka jaunaren lan guztien aipamena egitera. Jon Bilbao-ren Eusko Bibliographia eskutan hartu besterik ez duzue zenbat diren eta zein alor desberdinetakoak diren ikusteko; baina denak euskararen ingurukoak.

Adinean aurrera goazenok badakigu garai batean zenbat erabiltzen zen gure Ixakaren *Manual de Conversación Castellano-Euskera*, eta bai Aita Bera Kaputxinoarekin batean egin zuen *Diccionario Castellano-Euskera*, *Euskal-Erdel Iztegia* ere. Liburu hauek makina bat aldiz bir-argitaratuak izan dira!

Baina Ixaka jauna gure begiko eta guztiz gogoangarria da beste arrazoi batengatik ere: euskal eskolaren aitzindari izan zelako, alegia. Ospe handiagoko lanak egin zitzaizkion, haur euskaldunarentzat irakurgai eta eskola liburuak egitera lotu zen. Eta horretan bai begi ernea izan zuela! Ongi baitzekian euskarak iraungo baldin badu, landare berriak zaindu behar direla, euskal eskolaren oinarriak jarri behar direla.

Aurten Haurren Nazioarteko urtea ospatzen dugu. Eta, hain zuzen, Ixaka-ren mendeurrena alde batetik, eta haur euskaldunaren urtea bestetik, horra bi gertakari egutegiak elkarturik ekarri dizkigunak; eta zinez bata bestearekin lotura dutela aitortu behar. Guk ere halaxe, elkartuak, alegia, ospatu nahi ditugu.

2) Ruiz de Larrinaga (Juan), *El Vascófilo Franciscano R. P. Fr. Juan Mateo de Zabala*; San Sebastián, 1927.

ISAAC LOPEZ MENDIZABAL EUSKALTZAIN OHOREZKOA

Donostia, 1979-IV-27

Juan San Martin

Jaun-andre adiskideok:

Hil honen 11.ean bete dira ehun urte Ixaka Lopez-Mendizabal jauna Tolosan jaio zela. Liburuen giroan sortu ere, Mendizabal inprimatzaileen familian.

Juan Ignazio Mendizabal izan zen inprimategiari hasiera eman ziona eta argitaratu zuen lehen liburua Agustin Kardaberaz *Esku liburua* izan zen, 1826. urtean, gero ere han bertan zenbait aldiz birargitaratuko zena. Juan Ignazioren alargunak bide beretik jarraitu zuen 1840tik 1877ra arte eta Ixakaren aita zen Eusebio López-ek 1878tik 1900era arte. Eusebio, Mendizabal batekin ezkondua zen eta emendik sortu zen López-Mendizabal deitura elkartua.

A. Villasantegandik gero jakin dudanez, La Lama-tarren inprimategiaren jarraipenez sortu omen zen Mendizabaltarrrena, elkarren ahaidekoak zirenez, eta hau hola delarik, XVIII. mendetik datorkigu, 1782. urtetik bereziki, J. A. Mosquera eta Fr. C. Zubizarretaren *Giopón Manual de Tipografía Vasco-Navarra* (Iruñea, 1974) delakoaren 56. orrialdean ikus daitekenez.

Euskal Literturak eta eliz liburuak harrera ona zuten etxe honetan eta joera horrek markatuko zuen haur sortu berria. Lehen ikastaroak Tolosan bertan bete zituen eta handik Deustuko Unibertsitatera joan zen ikasketa nagusiak burutzera. 1897an Salamanca-n esaminatu zen. Ikasle azkarraren omen zen eta Filosofia eta Letrak bukatu ondorean Madrid-eko Unibertsitatera jo zuen Legeak ikastera, eta 1900. urtean amaitu zuen karrera hau. Madrid-eko Uniber-

tsitatean hartu zituen doktor tituluak: 1899an Filosofia eta Letretakoa eta 1903an Deretxokoa. Bere tesiak hauek izan ziren: "Cantabria. La guerra cantábrica y el País Vasco en tiempo de Augusto" (80 orrialdeko lana, urte berean argitaratua) eta "Fueros de Guipúzcoa" (argitara gabea).

Nik ez dut izan Kantabriako guduaren tesi hura irakurtzeko aukerarik, baina, Ixakak, hil arteraino eutsi zion hemen erromatarrik sartu ez zen usteari. Hobeto esan, Euskal-Herria Erromako inperioaren menpekoegon ez zen usteari.

Nik ere ez dut uste menpeko bihurtu zenik, baina horren beharrik ere ez zuten izango. Hemengo artzai, arrantzale eta laborari tipiegandik ez bai zuten ezeren beharrik, meatokiena izan ezik. Meatokiak ordea, hemengo jendeak ez zituen aprobetxatzen, oso guti baizik.

XVI-XVII. mendeetako idazleak idatzi zuten euskaldunek erromatarrekin Ernio mendin izan zuten gudua, Batxiller Zaldibia (1560) eta Baltasar Etxaberen (1607) lanak lekuko. Baina historiagile serioak ez zioten jaramonik egin. Gure Iztuetak ordea, puztu zuen arazo hau, eta Juan Venancio Arakistainek kapitulu oso bat eskaini zion bere kondaira liburuan eta geroztik ez da izan euskaldunon buruetatik kentzerik. Azkenean Txirrita berak ere parte hartu zuen eta bertso boro-billak bete zituen. Adolf Schulten-ek gai hori aski sakon aztertu zuen eta Santander eta Burgos alderago jarri zuen Kantabriako gudua, *Los cántabros y astures y su guerra con Roma* deritzan lanean.

Bestalde, argi dagoenez, aspalditik ezagutzen ziren Nafarroan eta Araban erromatarrek eraikitako hiriak. Nafarroako hiriburua, Iruña eta Trespuentes-ko hiri hondarra ere Iruña da. Zalantzarik gabe, sustrai ber-bera du Irunek ere. Gipuzkoako hiri honen elizondoan erromatarren bizi lekuak aurkitu bai dira eta bertako Santalen ermitan hilobiak. Orain argiago ikusten dugu erromatarren Oiarso-k Bidasoa eta Oihartzunekin duen kidetasuna, inguru hoi en izentzat, Arditurriko meatokiak Irunen zen itsas-kaiari loturik.

Agirietan oinarritzen ez diren teoriak, maiz, horrela eroritzen dira. Ixakaren garaiko uste haiek baztertu ziren eta Schulten-en iker lanen ondorean hor dugu Ignazio Barandiaranen arkeologi lana, *Guipúzcoa en la Edad Antigua. Proto-*

historia y romanización. (Donostian, 1973), gai honen azken frututzat.

Baina, goazen zuzenago Ixaka Lopez-Mendizabal euskaltzale eta euskalari suharrak gure kulturaren alde eman zituen lan ugariak ikustera.

Ixakak egin zituen ikasketa mailak gogoan hartzera, zientzia ikerketarako gertaturik zegoala esango genuke eta hemen eman behar zituela bere lanerako ahaleginak. Baina, bai zera, iker lanetan oso guti ahalegindu zen gizona. Bere euskaltzaletasun garrak beste bide batetik eraman zuen. Hizkuntzaren alorra gorririk zegoela ohartu zen eta kultur biderako behar zituen oinarritzko lan xeheri heldu zion. Honek ez du esan nahi ikerketarik egin etzuenik, baizik gehien gehiena, luberriko alorrak jorratzeari ekin ziola, itxuraz lanik arrunteak eskatzen zituzten sailetan aritu zela.

Liburu askoren egilea izatez aparte, euskal kulturako zein aldikaritan idatzi zuen baino errazgo zaigu non ez zuen idatyi jakitea. Gure mende hontan oso aldizkari guti izanen bai dira, Ixakak, euskaraz edo erdaraz, bere zenbait lan argitarara gabeak. Adibidez, ikusi besteriz ez dago, Jon Bilbaoren *Eusko-Bibliographia*-ren V. tomoko 215-216 orrialdeak. Bertatik ohartuko gara Ixakaren etengabeko langintzaz.

Euskaraz, haurren heziketarako prestatu zituen liburuak honako hauek dira: *Aita Santu Amargarren Pio'ren dotriña laburra* (1907), *Zenbakiztia* edo *Arimetika* (1913), *Umearen laguna* (1920) eta irakurgai hontatik atera zuen irakurtzen ikasteko *Martin Txilibitu* (1931) deritzan liburutxoak, *Xabierto* (1925), *Nekazaritza* (1929), *Seaska-Abestia* (1932) eta *Erleak, beren bizitza eta oiturak* (1933). Liburu guziok Tolosako bere inprimategian argitaratu zituen eta geroztik, gehienok, zenbait aldiz argitaratuak izan dira.

Baita ere, Tolosako inprimategian atera zituen, euskara ikasteko metodo honek: *Manual de conversación castellano-euskera* (1908) eta *¿Quiere usted hablar en euskera?* (1932). Gainera, bigarren hau, M. Mendiskoren laguntzaz frantzezera itzulia ere argitaratu zuen, *Boulez-vous parler le basque?* (Donibane-Lohizun, 1938). Bestalde, Bilbon, *El Euskera. El idioma vasco* (1915) hitzaldia eta Tolosako bere etxean *Diccionario vasco-castellano, castellano-vasco* (1916), geroztik

hainbeste aldiz argitaratuko zena eta gure egunotan, zerbait gehituta, oraindik salgai aurkituko duguna.

Mendearen lehen partetik 1936. urtera arte arduratu zen Lopez-Mendizabaldarren inprimategiaren zuzendari eta euskarazko liburu asko argitaratu zituen; baina, gaur egun ikus daitakenez, bere bizitzako lanik probetxugarriena, euskararentzat praktikoa, hezkuntzarako testugintzan eman zuen. Lan handiagoetarako ikasia bazen ere, euskaltzale kementsua zenez, beste inor baino lehen ohartu zen irakas-kuntzarako liburuen beharrez, eta lan apal eta zehe hauei gogoz heldu zion. Honegatik, lehen aldiko ikastolak, gerra aurrekoak ez ezik, baita gerra ostekoak ere, hasierako materiala izan zuten bere emaitza horri esker. Baina, gai hontaz, nik baino argitasun zehatzagoak emango ditu gerraondoko ikastola mugimenduan hainbeste lan egin duen Karmele Esnal andereño adiskideak, ondorean agertuko digun hitzaldian.

Anaiarteko gudu madarikatu harek bere inprimategia deseginik eta bere burua herbesteraturik ikusi zenean ere, kementsu jarraitu zuen euskal ikerketan eta euskararen alde-rako lanetan. Hainbeste aldizkaritan argitaratu zituen lanak eta Buenos Aires-en ideki zuen euskara erakusteko akademia ditugu lekuko. Baina, ez hori bakarrik, ez; liburugintzari ere jarraitu zion. Eta deserritua izan zen garaiko lanak ditugu honako hauek: *Otoitzak* (Buenos Aires, 1942), *La Lengua Vasca* (Buenos Aires, 1943). *Breve historia del País Vasco* (Buenos Aires, 1945) *El País Vasco. Descripción general* (Buenos Aires, 1946). Baita ere hitzaldien separatak, Argentinako hiri nagusi hartan eman zituen hitzaldienak.

Hoietan badira *El idioma vasco contemporáneo de la época glacial* (1953) eta *El idioma vasco, testigo excepcional en la Historia* (1953) bezalako lanak, maitasunaren sentimenez eginak baina gaur egun zientzaiaren aldetik onartu ezinak. Zeren hizkuntza, mintzaira zalutzat ulertu nahi baldin badugu, ezin gaitezke joan Eneolitos garaitik harat, eta, ordukoa gaur konprenitu ahal izatea ere, ezinezkoa zaigu. Agiririk aurkeztu ezin den garai hoiak hobe ditugu laga.

Aipatu ditugun lan guzi hoiien ondotik, eta urte askotako langintza burutuz, 1958an argitaratu zuen Buenos Aires-en

Etimologías de apellidos vascos lan mardula, 25.000 deitura-
ren esan nahiak ikertzen dituena, bere zazpiehun eta laroge-
ta hamalau orrialdeetan.

Euskaltzaindia sortzean, 1919an, laguntzaile izendatua
izan zen. Urteak aurrera, urgazle edo laguntzaile izateko bai-
no meritu gehiago zuen Ixakak, baina Azkue berak jartzen
omen zituen oztopoak. Azkuen *Diccionario vasco-español-
francés* (Bilbao-París, 1905-1906) deritzan hiztegi handia
argitaratzean, bere hitzaurrean, geroago esku-hiztegi bat
argitaratzearen eskaintza egin zuen eta 1916an Ixakak argi-
taratu zuena plajiotzat hartu omen zuen.

Bi hiztegiok ikusten dituen laster ohartuko da zein des-
berdinak diren, batez ere kriterio desberdinez burutuak.
Azkuek eskaintzen zuena, bere lan handiaren laburpena bai
zen, eta Ixakak handik ezer hartu bazuen ere, hiztegi guzie-
tan ohi den bezala, hizberri edo neologismoak ere pilaka sartu
zituen eta hau ez zen Azkueren aburuzkoa. Egia da, garaiko
giroak bultzaturik, bere hiztegia egiterakoan neologismo
uskorekin baliatu zela, baina hala ere, orduko gehienak baino
neurri gehiagorekin ibili zen. Honegatik zion Julio Urkixok
Manual de conversación... aurkeztean: "La obra está admira-
blemente presentada. Uno de los principales méritos del señor
López-Mendizabal es el de haber sabido sustrasar a las exage-
raciones de léxico de algunos de sus correligionarios, que tan-
to afean no pocas publicaciones modernas" (RIEV, t. II, 1908,
p. 675). Dena dela, Azkuek setati jarraitu zuen hil arteraino.

Nicolás Ormaetxea, gure "Orixe", euskaltzain oso izen-
datzea pentsatu zenean. Honek erantzun zuen, bera baino
lehenago zela Ixaka López-Mendizabal, langintzaren aldetik
meritu handiagoak zituenez, eta honentzat uzten zuela berari
eskaintzen zitzaion aulkia. Eta, hara hor gerraondoko eus-
kaltzainak kinka larrian nola aurkitu ziren. Orixe ere buru
gogorra izaki eta amor ematerik etzuen. Eta Orixerik esker,
jarri zuen hauziagatik, Euskaltzaindikoak erabagiren batera
behartu zituen. Eta, 1957an, erabagi hau honela izan zen:
Ixaka Lopez-Mendizabal euskaltzain ohorezko izendatzea eta
Orixe bera euskaltzain oso.

Baina egiaren argitara gauzak azaldu beharrik baldin
badugu, gaur egungo euskaldunok, ondo dakigu gauzak alde-

Isaac Lopez-Mendizabal.

rantsiz direla eta ohorea Euskaltzaindiarentzat izan zela Ixaka Lopez-Mendizabal bezalako gizon bat bere erakundeko izateaz.

Gaur edonor egongo gara Norbert Tauer-ek 1954an Ixakaren alde egin zuen aitortpenarekin: "Neretzat zorion aundia da eukaldun argi onekin ogei urteen igarotzean alkaridaztean egotea eta idazki ederren bidez ezagutu ditut bere biotz ona, adimen zorrotza eta Euskadi ta euskerarenganako maitasun sakona" (Bol. del Instituto Americano de Estudios Vascos, V, 1954, p. 38).

Denbora joanez, gure barneko tiki-miki hoiek txikikeriak iduritzen zaizkigu. Inoiz gizon handien artean ere izaten dira holako txikikeriak eta era hortakoa izan zen gure Azkuerena ere. Gaur ordea, setakeria hoiengainetik ikusten dugu bi gizon hoienganditasuna, bi gizon hoiek gure mende honen hasieratik egin zuten oinarritzko lana. Eta hoiek jarritako oinarriari esker, gaur egun loratzen ari zaigu. Ereinaroak uztaroa lortzen bai du.

1957an euskaltzain ohorezko izendatu zenetik, Azkuek jarritako beto edo eragozpideak gainditu ondorean, Ixaka zaharturik zegoen Euskaltzaindiari bere lanak eskaini ahal izateko. Handik lasterrera etorri zen sorterrira, itsuturik,

bere asken egunak hemen igaro nahirik, Iparragirrek bezala, bere hezurak hemen uzteko.

Gutako askok bisitatu genuen Donostian Santxo "el Sabio" kaleko bizilekuan. Nik neuk orduan ezagutu nuen personalki. Lan eder eta jakingarri bat ere eskaini zigun: "Etimología de Xabier" zeritzana eta EUSKERA aldizkarian argitaratu genuen (EUSKERA, XIII, 1968, 73-82 orr.) eta Euskaltzaindiaren urre-eztaiak ospatuz 1968ko abenduaren 4an Iruñako Foru Diputazioan egin genuen batzar hartan mahai-burukide genuelarik "Herbesteetako euskaltzale eta euskalariak oroitzuz" zeritzan hitzaldi polit bat eskaini zigun (argitara gabea).

Egia esan, jaun beneragarria zen Ixaka Lopez-Mendizabalekin, Euskaltzaindia ez ezik, Euskal-Herri guzia dugu zordun.

1977ko otsailaren 27 itzali zitzaigun Tolosan bertan, baina bere gogoia ez zaigu itzali, xere lana hor dugu lekuko. Eta, arestian esan dudan bezala, Euskaltzaindiak bere ohorezko izendatu bazuen ere, ohorea Euskaltzaindiarentzat beretzat zen holako gizon bat bertako izatearekin.